

O'ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING KONSTITUTSIYAVIY MAQOMI VA HUQUQIY RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

Madmarahimov Alibek

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20286045>

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy maqomi, ularning demokratik huquqiy davlat qurilishidagi o'rni va davlat bilan jamiyat o'rtasidagi muloqotni ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada fuqarolik jamiyati institutlari alohida konstitutsiyaviy bob darajasida e'tirof etilgani ushbu institutlarning huquqiy tabiatiga yangicha mazmun beradi. Maqolada nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari, kasaba uyushmalari va boshqa jamoatchilik tuzilmalari fuqarolarning manfaatlarini ifodalash, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, ochiqlik va hisobdorlikni kuchaytirish vositalari sifatida yoritiladi. Shuningdek, amaldagi qonunchilik, xorijiy tajriba va ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, konstitutsiyaviy-huquqiy asoslar, nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari, ommaviy axborot vositalari, mahalla, jamoatchilik nazorati, demokratik davlat.

Kirish

O'zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy islohotlar fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy tabiatini qayta anglashga, ularning davlat boshqaruvi tizimidagi o'rnini aniqroq belgilashga va fuqarolarning jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada fuqarolik jamiyati institutlariga alohida bob ajratilgani bejiz emas. Bu holat ularning siyosiy-huquqiy tizimdagi vazifasi faqat yordamchi yoki maslahat beruvchi mexanizm bilan cheklanmasligini, aksincha, ular xalq hokimiyatchiligi, ochiq boshqaruv va jamoatchilik nazoratining real konstitutsiyaviy tayanchlaridan biri ekanini ko'rsatadi.

Fuqarolik jamiyati institutlari demokratik boshqaruvning ijtimoiy asosini shakllantiradi. Davlat hokimiyati huquqiy jihatdan Konstitutsiya va qonunlar bilan cheklangan bo'lsa, jamiyatning o'zini o'zi tashkil etish qobiliyati aynan fuqarolik jamiyati institutlari orqali namoyon bo'ladi. Nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari, ommaviy axborot vositalari, mahalla, kasaba uyushmalari va boshqa jamoatchilik tuzilmalari fuqarolarning manfaatlarini ifodalash, davlat organlari faoliyati to'g'risida axborot olish, qarorlar muhokamasida qatnashish hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish imkonini beradi.

Konstitutsiyaviy-huquqiy nuqtayi nazardan ushbu institutlarning ahamiyati ikki asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi. Bir tomondan, ular fuqarolarning birlashish, so'z erkinligi, axborot olish, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ishtirok etish kabi konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish shaklidir. Boshqa tomondan, ular davlat organlari faoliyatining jamiyat oldidagi ochiqligi va hisobdorligini ta'minlovchi vositadir. Shu sababli fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish masalasi faqat ijtimoiy soha bilan bog'liq emas, balki konstitutsiyaviy tuzum, demokratik legitimlik va huquqiy davlat prinsiplarining amaliy ifodasidir.

1. Fuqarolik jamiyati institutlari tushunchasi va huquqiy tabiati

Fuqarolik jamiyati institutlari tushunchasi nazariy jihatdan davlatdan tashqarida, biroq davlat bilan doimiy muloqotda shakllanadigan ijtimoiy-huquqiy tuzilmalarni anglatadi. Ular fuqarolarning ixtiyoriy tashabbusi, o'zini o'zi tashkil etishi va umumiy manfaatlar atrofida birlashishi natijasida vujudga keladi. Bunday institutlar davlat hokimiyati organlarining tarkibiy qismi emas, lekin jamiyatdagi turli manfaatlarni davlat siyosati va huquqiy qarorlar maydoniga olib chiqadi.

Fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy tabiati ularning mustaqilligi, ixtiyoriyligi, tashabbuskorligi va jamoaviy manfaatlarni ifodalashga yo'naltirilganligi bilan belgilanadi. Ular davlat organlaridan ajralgan holda faoliyat yuritadi, lekin davlatga mutlaq qarama-qarshi tuzilma sifatida emas, balki qonuniy muloqot, ijtimoiy sheriklik va jamoatchilik nazoratining subyekti sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois fuqarolik jamiyati institutlari davlat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarda vositachi, muvozanatlashtiruvchi va legitimlikni kuchaytiruvchi omil vazifasini bajaradi.

Mazkur institutlar tarkibi keng. Ularning qatoriga jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari, kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, ijtimoiy harakatlar, ijodiy uyushmalar, xayriya va volontyorlik tuzilmalari hamda boshqa jamoatchilik subyektlari kiradi. Ularning har biri alohida huquqiy maqomga ega bo'lsa-da, umumiy konstitutsiyaviy mazmun jihatidan fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini ifodalash va davlat boshqaruviga jamoatchilik ta'sirini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda fuqarolik jamiyati ko'pincha davlat bilan shaxs o'rtasidagi mustaqil ijtimoiy makon sifatida talqin qilinadi. Alexis de Tocqueville jamoat birlashmalarini demokratiyaning "maktabi" sifatida baholab, fuqarolar o'z manfaatlarini erkin birlashuv orqali himoya qilgan jamiyatlarda davlat hokimiyati haddan tashqari markazlashib ketmasligini ta'kidlagan. Robert Dahl demokratik boshqaruvni pluralistik manfaatlar raqobati va fuqarolarning ishtiroki bilan bog'laydi. Jürgen Habermas esa jamoatchilik muloqoti va ochiq muhokama maydonini siyosiy qarorlarning legitimligini ta'minlovchi asosiy shartlardan biri sifatida ko'rsatadi. Ushbu yondashuvlar fuqarolik jamiyati institutlari faqat tashkiliy tuzilma emas, balki demokratiyaning kommunikativ va ijtimoiy-huquqiy infratuzilmasi ekanini anglatadi.

2. Fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy asoslari

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fuqarolik jamiyati institutlarining maqomini aniq va tizimli tarzda mustahkamladi. Konstitutsiyaning XIII bobi aynan "Fuqarolik jamiyati institutlari" deb nomlangan bo'lib, bu mazkur institutlar konstitutsiyaviy tuzumning mustaqil elementi sifatida e'tirof etilganini ko'rsatadi. Ayniqsa, 69-moddada fuqarolik jamiyati institutlari, shu jumladan jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etishi belgilangan. Ushbu norma fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy maqomini umumiy deklaratsiya darajasida emas, balki davlat va jamiyat munosabatlarining asosiy huquqiy tamoyili sifatida belgilaydi.

Konstitutsiyaning 70-moddasi jamoat birlashmalarining turlari va ularning konstitutsiyaviy tan olinishiga oid muhim normani o'z ichiga oladi. Unda kasaba uyushmalari,

siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar, yoshlar va nogironligi bo'lgan shaxslar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar hamda fuqarolarning boshqa birlashmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi. Bu norma fuqarolik jamiyati institutlarining faqat bir turini emas, balki jamiyatdagi ko'p qatlamli manfaatlar va ijtimoiy guruhlarning huquqiy ifodasini qamrab oladi.

Konstitutsiyaning 72-moddasi nodavlat notijorat tashkilotlari huquqlari va qonuniy manfaatlar davlat tomonidan ta'minlanishini, ularga jamiyat hayotida ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratilishini belgilaydi. Shu moddaning yana bir muhim jihati davlat organlari va mansabdor shaxslarning NNTlar faoliyatiga, shuningdek NNTlarning davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga noqonuniy aralashuviga yo'l qo'yilmasligidir. Mazkur qoida fuqarolik jamiyati institutlarining mustaqilligini, ularning huquqiy xavfsizligini va davlat bilan munosabatlarida muvozanat prinsipini ta'minlaydi.

Fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy maqomi faqat XIII bob bilan chegaralanmaydi. Konstitutsiyaning 36-moddasi fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqini mustahkamlaydi. Ushbu ishtirok o'zini o'zi boshqarish, referendumlar, demokratik saylovlar hamda davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati orqali amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Bu norma fuqarolik jamiyati institutlarini xalq hokimiyatchiligining amaliy shakllari bilan bog'laydi.

Konstitutsiyaning 33-moddasi fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi, axborotni izlash, olish va tarqatish huquqini kafolatlaydi. 34-modda esa davlat organlari va tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda ularning mansabdor shaxslari har kimga o'z huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor hujjatlar bilan tanishish imkoniyatini ta'minlashi shartligini belgilaydi. Bu normalar ommaviy axborot vositalari, jamoatchilik monitoringi, ochiq ma'lumotlar va davlat qarorlarini muhokama qilish institutlari uchun konstitutsiyaviy asos bo'lib xizmat qiladi.

Konstitutsiyaning 39-moddasi fuqarolarning kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish huquqini mustahkamlaydi. 73-moddada kasaba uyushmalari xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari va manfaatlarini ifodalashi hamda himoya qilishi ko'rsatilgan. 74-modda siyosiy partiyalar turli ijtimoiy tabaqa va guruhlarning siyosiy irodasini ifodalashi, demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etishini belgilaydi. 81 va 82-moddalarda ommaviy axborot vositalarining erkinligi, senzura taqiqlanishi va axborot sohasidagi huquqiy kafolatlar mustahkamlangan. Bularning barchasi fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy maqomi ko'p elementli va o'zaro bog'liq normalar tizimidan iborat ekanini anglatadi.

3. Amaldagi qonunchilikda huquqiy tartibga solish

Fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy maqomi amaldagi maxsus qonunlarda rivojlantiriladi. "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonun NNTni jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etiladigan, foyda olishni asosiy maqsad qilib qo'ymaydigan hamda olingan daromadni qatnashchilar o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkiloti sifatida belgilaydi. Ushbu ta'rif NNTlarning asosiy belgisini uch yo'nalishda ko'rsatadi: ixtiyoriylik, notijorat maqsad va o'zini o'zi boshqarish. Qonun NNTlarning huquqiy maqomi, tashkil etilishi, faoliyat yuritishi, davlat ro'yxatidan o'tishi va

tugatilishi masalalarini tartibga solish orqali ularning fuqarolik jamiyati tizimidagi institutsional barqarorligini ta'minlaydi.

“O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi Qonun jamoat birlashmalarining huquqiy holati asoslarini belgilaydi. Mazkur Qonun Konstitutsiyada nazarda tutilgan birlashish huquqining amaliy-huquqiy shaklini yaratadi. Jamoat birlashmalari fuqarolarning ijtimoiy, siyosiy, madaniy, kasbiy va boshqa qonuniy manfaatlarini ifodalash maqsadida tuziladi. Ularning huquqiy maqomi fuqarolarning tashabbusini tashkil etilgan ijtimoiy kuchga aylantiradi, ya’ni yakka manfaatlar umumiy huquqiy pozitsiyaga aylanadi.

“Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonun fuqarolik jamiyati institutlari uchun alohida ahamiyatga ega. Qonun davlat organlari va muassasalari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini tashkil etish hamda amalga oshirish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Unda jamoatchilik nazoratining obyektlari sifatida davlat organlarining normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari, jamoatchilik manfaatlari, davlat xizmatlari va ijtimoiy ahamiyatga ega vazifalar bo‘yicha faoliyati belgilangan. Bu yondashuv fuqarolik jamiyati institutlarining nazorat funksiyasini umumiy siyosiy shior emas, balki yuridik tartib-taomillar bilan bog‘langan huquqiy mexanizmga aylantiradi.

“Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonun ommaviy axborot vositalarining erkinligini kafolatlaydi hamda ularning axborotni izlash, olish, undan foydalanish va tarqatish huquqlarini himoya qiladi. OAV fuqarolik jamiyatining alohida instituti sifatida jamoatchilik fikrini shakllantiradi, davlat organlari faoliyatini yoritadi, ochiqlikni ta'minlaydi va jamiyat manfaatlariga daxldor masalalarni muhokama maydoniga olib chiqadi. Shu nuqtayi nazardan, ommaviy axborot vositalari faqat axborot tarqatuvchi subyekt emas, balki demokratik nazorat va jamoatchilik muloqotining konstitutsiyaviy-huquqiy vositasidir.

“Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi Qonun mahalla institutining huquqiy mohiyatini ochib beradi. Qonunda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishi mahalliy ahamiyatga molik masalalarni fuqarolarning manfaatlaridan, tarixiy xususiyatlardan, milliy va ma’naviy qadriyatlardan kelib chiqib hal qilish borasidagi Konstitutsiya va qonunlar bilan kafolatlangan mustaqil faoliyat sifatida belgilangan. Mahalla institutining fuqarolik jamiyati tizimidagi o‘rni shundaki, u davlat boshqaruvi bilan aholining kundalik hayoti o‘rtasidagi eng yaqin ijtimoiy-huquqiy bo‘g‘in vazifasini bajaradi.

“Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonun fuqarolik jamiyati institutlari bilan davlat organlari o‘rtasidagi hamkorlikni huquqiy asosga soladi. Qonunda ijtimoiy sheriklik davlat organlarining fuqarolik jamiyati institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari, normativ-huquqiy hujjatlar va fuqarolarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlariga daxldor qarorlarni ishlab chiqish va amalga oshirish borasidagi hamkorligi sifatida belgilangan. Ushbu huquqiy model fuqarolik jamiyati institutlarini davlat siyosatining passiv kuzatuvchisi emas, balki ijtimoiy qarorlar ishlab chiqish jarayonining hamkor subyekti sifatida ko‘radi.

Siyosiy partiyalar va kasaba uyushmalari to‘g‘risidagi qonunchilik ham fuqarolik jamiyati institutlarining alohida segmentini tartibga soladi. Siyosiy partiyalar turli ijtimoiy guruhlarining siyosiy irodasini ifodalasa, kasaba uyushmalari mehnatga oid va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qiladi. Bu institutlar orqali fuqarolar siyosiy vakillik, mehnat huquqlari,

ijtimoiy himoya va jamoaviy muzokaralar maydonida o'z manfaatlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Fuqarolik jamiyati institutlarining asosiy funksiyalari

Fuqarolik jamiyati institutlarining birinchi muhim funksiyasi fuqarolar manfaatlarini ifodalashdan iborat. Davlat boshqaruvi har doim umumiy manfaat nomidan harakat qiladi, biroq jamiyat turli ijtimoiy qatlamlar, kasbiy guruhlar, hududiy jamoalar va ehtiyojlar yig'indisidan tashkil topadi. Fuqarolik jamiyati institutlari ushbu rang-barang manfaatlarni huquqiy va tashkiliy shaklga keltirib, ularni davlat qarorlari maydoniga olib kiradi.

Ikkinchi funksiya jamoatchilik nazoratidir. Nazorat faqat huquqbuzarlikni aniqlash vositasi emas, balki davlat organlari faoliyatining ochiq, asosli va jamiyat ehtiyojlariga mos bo'lishini ta'minlaydigan demokratik mexanizmdir. Jamoatchilik nazorati orqali fuqarolik jamiyati institutlari davlat dasturlari ijrosi, davlat xizmatlari sifati, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari, budjet mablag'laridan foydalanish va ijtimoiy ahamiyatga ega qarorlar ustidan axborotga asoslangan munosabat bildiradi.

Uchinchi funksiya huquqiy madaniyat va ijtimoiy faollikni oshirish bilan bog'liq. Fuqarolik jamiyati institutlari aholiga huquqiy axborot yetkazish, fuqarolarni o'z huquqlaridan foydalanishga undash, jamoaviy muhokama va tashabbuslarni rivojlantirish orqali huquqiy ongini mustahkamlaydi. Ayniqsa, NNTlar, mahalla, OAV va ta'lim-ma'rifiy jamoatchilik tuzilmalari huquqiy madaniyatning jamiyat ichida tarqalishida muhim rol o'ynaydi.

To'rtinchi funksiya ijtimoiy sheriklikni rivojlantirishdir. Ijtimoiy muammolarni faqat ma'muriy buyruq orqali hal qilish har doim ham yetarli bo'lmaydi. Aholi ehtiyojlarini to'g'ri aniqlash, resurslarni manzilli yo'naltirish, ijtimoiy loyihalarning samaradorligini baholash va mahalliy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashda fuqarolik jamiyati institutlari davlat organlariga yaqin hamkor sifatida maydonga chiqadi. Bunday hamkorlik ochiq, huquqiy va shaffof mexanizmlar asosida tashkil etilganda davlat siyosatining ijtimoiy qabul qilinishi kuchayadi.

Beshinchi funksiya jamoatchilik fikrini shakllantirish va qarorlar qabul qilish jarayoniga ta'sir ko'rsatishdir. Jamoatchilik muhokamasi, OAVdagi tahliliy chiqishlar, ekspertlik xulosalari, fuqarolik tashabbuslari va so'rovlar orqali jamiyatda muayyan masalalarga nisbatan huquqiy va ijtimoiy pozitsiya shakllanadi. Shu ma'noda fuqarolik jamiyati institutlari davlat qarorlarining sifatini oshiruvchi axborot va ekspertlik manbai vazifasini ham bajaradi.

Oltinchi funksiya aholining muayyan qatlamlari manfaatlarini himoya qilishda ko'rinadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar, yoshlar, xotin-qizlar, mehnatkashlar, iste'molchilar, ekologik manfaatdor guruhlar yoki hududiy jamoalar manfaatlarini ifodalovchi tuzilmalar jamiyat ichidagi ehtiyojlarni huquqiy muhokama obyektiga aylantiradi. Nihoyat, fuqarolik jamiyati institutlari ochiqlik, shaffoflik va hisobdorlik muhitini kuchaytiradi. Davlat organlari muntazam ravishda jamoatchilik bilan muloqotda bo'lgan, qarorlarini izohlagan va natijalari bo'yicha javob bergan sharoitda boshqaruvga ishonch ortadi.

5. Xorijiy tajriba: qiyosiy-huquqiy yondashuv

Germaniya tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari demokratik federalizm, ijtimoiy davlat va assotsiativ hayot bilan chambarchas bog'langan. Nodavlat sektor, kasaba uyushmalari, professional palatalar, xayriya tashkilotlari va jamoat fondlari ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish, manfaatlarni ifodalash va siyosiy muhokamalarda qatnashishning muhim subyektlari hisoblanadi. Germaniya modeli fuqarolik jamiyati institutlari davlatdan mustaqil

bo'lishi bilan birga ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda hamkorlik qilishi mumkinligini ko'rsatadi.

AQSH tajribasi fuqarolik tashabbuslari, notijorat tashkilotlar, mahalliy jamoalar va xayriya fondlarining kuchli rivojlangani bilan ajralib turadi. Tocqueville aynan Amerika jamiyatini tahlil qilgan holda fuqarolarning ixtiyoriy birlashmalari demokratiyaning barqarorligi uchun zarur ekanini ko'rsatgan edi. Bu modelda fuqarolik jamiyati ko'pincha davlatdan mustaqil tashabbus, mahalliy muammolarni jamoaviy hal etish va ijtimoiy xizmatlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmi sifatida rivojlangan.

Buyuk Britaniyada charity sector, public consultation va community engagement institutlari alohida ahamiyatga ega. Davlat qarorlarini ishlab chiqishda manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuv o'tkazish, jamoatchilik pozitsiyasini eshitish va mustaqil xayriya tashkilotlarining ijtimoiy sohadagi ishtiroki boshqaruv madaniyatining tarkibiy qismidir. Fransiyada assotsiatsiyalar instituti tarixiy ravishda fuqarolarning birlashish erkinligi, ma'naviy-madaniy tashabbuslar va ijtimoiy manfaatlarni ifodalash maydoni sifatida shakllangan.

Skandinaviya davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlari ochiq boshqaruv, ijtimoiy ishonch va jamoatchilik ishtiroki bilan uyg'unlashgan. Fuqarolar uyushmalari, kasaba tashkilotlari, mahalliy jamoalar va maslahatlashuv mexanizmlari davlat siyosatini muhokama qilishda faol qatnashadi. Janubiy Koreya tajribasi esa raqamli fuqarolik ishtiroki, elektron petitsiyalar, onlayn muhokamalar va davlat xizmatlariga raqamli fikr bildirish mexanizmlari bilan ahamiyatlidir. Bu tajribalar O'zbekiston uchun ko'r-ko'rona ko'chirish obyekti emas, balki milliy konstitutsiyaviy modelni ilmiy asosda boyitish uchun qiyosiy tahlil manbai sifatida ahamiyat kasb etadi.

6. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish masalalari

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish masalasi davlat organlari bilan jamoatchilik o'rtasidagi munosabatlarni institutsionallashtirish bilan bevosita bog'liq. Konstitutsiya va qonunchilik fuqarolik jamiyati institutlari uchun huquqiy asos yaratgan bo'lsa-da, ularning samaradorligi amaliy muloqot, o'zaro ishonch va qarorlar qabul qilish jarayonidagi real ishtirok darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli davlat organlari huzuridagi jamoatchilik kengashlari, qonun loyihalari muhokamasi, davlat dasturlari ijrosi bo'yicha jamoatchilik monitoringi va ochiq hisobotlar fuqarolik jamiyati institutlari bilan aloqaning asosiy kanallari sifatida qaralishi lozim.

Jamoatchilik nazorati mexanizmlarining amaliy ahamiyati shundaki, ular davlat boshqaruvida faqat ichki idoraviy nazorat bilan cheklanib qolmasdan, fuqarolar va jamoatchilik subyektlarining baholash imkoniyatini yaratadi. Bunday nazorat qonuniylik, shaffoflik va natijadorlikni kuchaytiradi. Ayni paytda jamoatchilik nazorati konstruktiv bo'lishi, faktlarga tayanishi va davlat organlari tomonidan mazmunan ko'rib chiqilishi zarur. Aks holda u faqat formal murojaat yoki bayonot darajasida qolib ketishi mumkin.

NNTlarning huquqiy maqomi va ularni qo'llab-quvvatlash masalalari fuqarolik jamiyati rivojining markaziy yo'nalishlaridan biridir. NNTlar fuqarolarning ijtimoiy foydali tashabbuslarini birlashtiradi, davlat xizmatlarini to'ldiruvchi ijtimoiy loyihalarni amalga oshiradi, muayyan guruhlar manfaatlarini himoya qiladi va huquqiy madaniyatni oshirishda qatnashadi. Ularning barqaror faoliyati uchun huquqiy kafolatlar, shaffof moliyalashtirish,

ochiq grantlar, davlat ijtimoiy buyurtmalari va mustaqil tashabbuslarning qo'llab-quvvatlanishi muhimdir.

Mahalla instituti O'zbekiston fuqarolik jamiyatining o'ziga xos milliy-huquqiy shaklidir. Mahalla aholining kundalik ehtiyojlariga yaqinligi, ijtimoiy birdamlikni shakllantirishi, oilalar, yoshlar, xotin-qizlar va ehtiyojmand qatlamlar bilan bevosita ishlashi orqali fuqarolik jamiyati tizimida alohida o'rin tutadi. Shu bilan birga, mahallaning fuqarolik jamiyati instituti sifatidagi mazmuni uning aholining o'zini o'zi boshqarish faolligini kuchaytirishi, davlat topshiriqlarini bajaruvchi quyi bo'g'in sifatida emas, balki mahalliy jamoa manfaatlarini ifodalovchi institut sifatida namoyon bo'lishida ko'rinadi.

OAV va bloggerlik faoliyati ochiq jamiyatda jamoatchilik fikrini shakllantirish, davlat organlari faoliyati to'g'risida tezkor axborot berish va dolzarb masalalarni muhokama qilishning muhim vositasiga aylandi. OAV erkinligi va mas'uliyati o'rtasidagi muvozanat demokratik boshqaruv uchun zarur. Axborot makonining ochiqligi davlat organlari faoliyatiga nisbatan jamoatchilik ishonchini oshiradi, biroq bu jarayon huquqiy madaniyat, faktlarga asoslangan tahlil va shaxs huquqlariga hurmat bilan uyg'un bo'lishi kerak.

Ijtimoiy sheriklikni kuchaytirish, ayniqsa, ta'lim, sog'liqni saqlash, ekologiya, yoshlar siyosati, nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash, huquqiy targ'ibot va mahalliy rivojlanish sohalarida katta ahamiyatga ega. Fuqarolik jamiyati institutlari davlat siyosatini hayotga yaqinlashtiradi, chunki ular muammolarni bevosita jamoa ichida ko'radi va ehtiyojlarni aniqroq ifodalaydi. Shu ma'noda ular huquqiy madaniyatni oshirish, ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish va demokratik ishtirokni kengaytirishning amaliy maktabidir.

7. Ilmiy-amaliy takliflar

Fikrimizcha, fuqarolik jamiyati institutlarining davlat organlari bilan muloqotini tizimli yo'lga qo'yish uchun jamoatchilik maslahatlashuvlari va muhokamalarining yagona minimal standartlarini belgilash maqsadga muvofiq. Bunday standartlarda muhokama muddati, ishtirokchilar doirasi, bildirilgan fikrlarni umumlashtirish shakli, rad etilgan takliflar bo'yicha asoslantirilgan javob berish tartibi va yakuniy qarorni e'lon qilish majburiyati aniq ko'rsatilishi kerak.

Jamoatchilik nazorati natijalarining davlat organlari tomonidan ko'rib chiqilishi bo'yicha aniq tartibni kuchaytirish zarur. Amaliy jihatdan jamoatchilik nazorati yakunlari bo'yicha kiritilgan xulosalar va tavsiyalarni davlat organi belgilangan muddatda ko'rib chiqishi, qabul qilingan choralar yoki rad etish sabablarini yozma va ochiq shaklda e'lon qilishi samarali mexanizm bo'lishi mumkin. Bu jamoatchilik nazoratini formal jarayondan real boshqaruv ta'siriga ega institutga aylantiradi.

NNTlar faoliyatining tashkiliy-huquqiy kafolatlarini takomillashtirish doirasida ularning ro'yxatdan o'tish, hisobot berish va grant mablag'laridan foydalanish jarayonlari soddalashtirilgan, tushunarli va raqamli shaklda bo'lishi lozim. Bunda nazoratning maqsadi NNT faoliyatiga asossiz aralashish emas, balki qonuniylik, moliyaviy shaffoflik va jamoatchilik ishonchini ta'minlashdan iborat bo'lishi kerak.

Mahalla, NNT va OAV o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirish ham muhim yo'nalishdir. Masalan, mahalliy muammolarni aniqlash, aholining ijtimoiy ehtiyojlarini tahlil qilish, huquqiy targ'ibot tadbirlarini tashkil etish va davlat dasturlari ijrosini yoritishda ushbu

institutlar o'zaro hamkorlik qilishi mumkin. Bunday hamkorlik mahalliy darajadagi jamoatchilik ishtirokini kuchaytiradi.

Qonun loyihalarining jamoatchilik muhokamasida fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokini kengaytirish uchun sohaviy NNTlar, ilmiy muassasalar, kasaba uyushmalari, OAV vakillari va ekspertlar ishtirokida doimiy maslahat platformalarini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bu platformalar normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini faqat e'lon qilish bilan cheklanmasdan, ularning ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy ta'sirini jamoatchilik bilan birga baholash imkonini beradi.

Ijtimoiy sheriklik loyihalarini moliyalashtirish va monitoring qilishning shaffof mexanizmlarini joriy etish taklif etiladi. Davlat ijtimoiy buyurtmalari va grantlari bo'yicha tanlov mezonlari, baholash natijalari, moliyalashtirilgan loyihalar va ularning natijalari ochiq ma'lumot sifatida e'lon qilinishi lozim. Bu nafaqat korrupsiyaviy xavflarni kamaytiradi, balki samarali loyihalarni tanlash va ularning ijtimoiy ta'sirini baholashga yordam beradi.

Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini raqamlashtirish va ochiq ma'lumotlar tizimi bilan bog'lash ham dolzarb yo'nalishdir. Yagona raqamli platformada NNTlar, jamoat birlashmalari, mahalla tashabbuslari, jamoatchilik muhokamalari, davlat organlarining javoblari, ijtimoiy sheriklik loyihalari va jamoatchilik nazorati natijalari haqida ma'lumot joylashtirilishi fuqarolar ishtirokini kengaytiradi. Bunday platforma fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini ko'rinadigan, o'lchanadigan va tahlil qilinadigan tizimga aylantiradi.

Xulosa

Fuqarolik jamiyati institutlari O'zbekiston Respublikasining demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat sifatidagi konstitutsiyaviy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular fuqarolarning tashabbusi, ijtimoiy manfaatlar xilma-xilligi, jamoatchilik nazorati, ochiq muloqot va davlat hokimiyatining hisobdorligini ta'minlovchi konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar sifatida baholanishi mumkin.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya fuqarolik jamiyati institutlarini fuqarolik jamiyatining asosi sifatida e'tirof etish orqali davlat va jamiyat munosabatlarida sifat jihatidan yangi konstitutsiyaviy yondashuvni mustahkamladi. Ushbu yondashuvda fuqarolik jamiyati institutlari davlatga qarama-qarshi kuch emas, balki xalq hokimiyatchiligi, huquqiy davlat, ijtimoiy sheriklik va jamoatchilik nazoratini hayotga tatbiq etuvchi mustaqil hamda mas'uliyatli subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston sharoitida fuqarolik jamiyati institutlarining barqaror rivoji Konstitutsiyada belgilangan normalarni amaliy mexanizmlar bilan boyitish, NNTlar va boshqa jamoatchilik tuzilmalarining huquqiy kafolatlarini kuchaytirish, mahalla, OAV va ijtimoiy sheriklik institutlarini zamonaviy boshqaruv tamoyillari bilan uyg'unlashtirishga bog'liq. Natijada fuqarolik jamiyati institutlari davlat boshqaruvi sifatini oshiruvchi, fuqarolar ishtirokini kengaytiruvchi va jamiyatda huquqiy madaniyatni mustahkamlovchi asosiy omillardan biri sifatida yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel. Amaldagi tahrir.
2. O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonuni. 1999-yil 14-aprel, 763-I-son. Amaldagi tahrir.

3. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida"gi Qonuni. 1991-yil 15-fevral, 223-XII-son. Amaldagi tahrir.
4. O'zbekiston Respublikasining "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonuni. 2018-yil 12-aprel, O'RQ-474-son. Amaldagi tahrir.
5. O'zbekiston Respublikasining "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi Qonuni. 1997-yil 26-dekabr, 541-I-son, 2007-yil 15-yanvardagi O'RQ-78-son Qonuni bilan yangi tahrirda. Amaldagi tahrir.
6. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonuni. 1999-yil 14-aprel, 758-I-son, 2013-yil 22-apreldagi O'RQ-350-son Qonuni bilan yangi tahrirda. Amaldagi tahrir.
7. O'zbekiston Respublikasining "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonuni. 2014-yil 25-sentabr, O'RQ-376-son. Amaldagi tahrir.
8. O'zbekiston Respublikasining "Kasaba uyushmalari to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil 6-dekabr, O'RQ-588-son. Amaldagi tahrir.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-martdagi PF-6181-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2021–2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi.
10. Husanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq. Toshkent: ILM ZIYO, 2017.
11. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. Toshkent: Adolat, 2018.
12. Saidov A.X. umumiy tahriri ostida. Konstitutsiyaviy huquq asoslari. Toshkent: Sharq, 2019.
13. Bekov I.R. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va siyosiy partiyalar. Toshkent, 2010.
14. Tocqueville A. de. Democracy in America. Vol. I-II. 1835, 1840.
15. Dahl R.A. On Democracy. New Haven: Yale University Press, 1998.
16. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge: MIT Press, 1989.
17. Montesquieu Ch. de. The Spirit of Laws. 1748.
18. Locke J. Two Treatises of Government. 1689.
19. Sartori G. The Theory of Democracy Revisited. Chatham: Chatham House Publishers, 1987.
20. OECD. Guidelines for Citizen Participation Processes. Paris: OECD Publishing, 2022.
21. Council of Europe. Guidelines for Civil Participation in Political Decision Making. 2017.
22. Venice Commission and OSCE/ODIHR. Joint Guidelines on Freedom of Association. CDL-AD(2014)046, 2014.
23. International IDEA. The Global State of Democracy 2025.
24. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz>.